

ԶՕՐԱՅԵԱԼ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԼՍԲ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԱԹՈՌ ՋԱՅԼԱՏԱՆԵԼՅՑ

Ուրախութեամբ առինք լուրը, որ Մայր Աթոռի հրատարակչությունը ի լոյս ընծայած է Տ. Եղիշէ աւագ քահանայ Սարգսեանի գիրքը¹, անշուշտ նաեւ ցաւ ապրելով, որ հատորին աշխարհ գալը հեղինակը չէ տեսած: Հայաստան ըլլալնուս կարճ ատենը, որ պատեհութիւն ունեցած ենք Տէր Հօրը հանդիպելու, մեծ բաւականութիւն ստացած ենք իր հետ զրուցելէ: Ան իր հանդարտ, բարի եւ կամեցող կեցուածքով հանգստութիւն կճառագէր շփումի ամբողջ ընթացքին, ազատ եւ անկաշկանդ խօսակցութեան կը տրամադրէր (թերեւս իր գիրքն ալ նոյն ոճով ստեղծած է. չի ճնշեր կամ չ'ազդեր ընթերցողին վրայ, այլ պարզ եւ անմիջական միջոցով ներքին զրոյցի մը կամ խոկումներու կտրամադրէ): Ի թիւս այլ նիւթերու շօշափուեցան նաեւ Հայ Եկեղեցւոյ, հայոց կրօնքի, ինչպէս նաեւ այլ հայկական հարցեր, եւ իւրաքանչիւր պահի զգալի էին Տէր Հօր հայրենասիրութիւնը, եկեղեցասիրութիւնը, նուիրումը ազգին ու ազգայինին: Նոյնն է նաեւ իր գիրքին պարագան. մեծ, անսահման, անծիր սէր եւ նուիրում Հայ Եկեղեցւոյ եւ ազգին Թորգոմեան:

Արդէն գիրքի դիւրակիր-թուային տարբերակին մէջ ընթերցելով ամփոփի՝ «Հեղինակի մասին» խօսքը (էջ 196—198), տեղեկացած ենք, որ Տէր Եղիշէի «հոգեկերտուածքի, բարոյականութեան եւ հայրենասիրութեան ձեւաւորման գործում մեծ է եղել նախնիների դերը». հայրը ուսանած է «Վարագավանքի նշանաւոր Սբ. Խաչ դպրոցում: Պապը... եղել է Վարագավանքի կալուածոց տեսուչ»: Եւ եթէ աւելցնենք նաեւ Գէորգեան ճեմարան ուսանած ըլլալուն հանգամանքը, ինչպէս եւ իր կենաց ուղին, կտեսնենք, որ իրաւամբ մեծ ազգասէր մը ըլլալու էր ան:

Վերջընթեր՝ «Որպէս յիշատակարան» (էջ 194—195) հատուածը կիմացնէ, որ Տէր Եղիշէին երախտապարտ յետնորդներն են, որ կազմած

¹ Տ. Եղիշէ ԱՌԱԳ ՔԱՀԱՆԱՅ ՍԱՐԳՍԵԱՆ, Դրուագներ Հայ Եկեղեցու պատմութեան, Ս. էջմիածին, 2020, 200 էջ. հետագայ նշումները շարուածքին մէջ:

են գիրքը՝ իր ճեմարանական դասախոսությունները ի մի հաւաքելով եւ օգտուելով տարբեր տարիներու իր ուշիմ ուսանողներու գրառումներէն: Տեղին է նաեւ իրենց յայտնած փաստանքը, որ «գրքի հրատարակութիւնը ձեռնարկուեց շատ ուշ, երբ խորագէտ եւ բազմահմուտ Տէր Հօր տարիքն արդէն բաւականին առաջացեալ էր, եւ այլեւս չէր կարող երբեմնի հետազօտական բժախնդրութեամբ եւ նախկին աւիւնով կատարել գործը»: Ուստի, ազնիւ, գուցէ նաեւ խոնարհ գտնուելով ուսուցչի յիշատակին առջեւ՝ անոնք դիմած են ընթերցողին. «...որքան գեղեցիկ, բարձր ու վէս մտքեր հանդիպես այս հատորում, Տէր Հօր շնորհքն է, իսկ սխալներն ու սայթաքումները՝ աներկբայ վերագրիր մեզ»: Նկատելի է նաեւ, որ այս բանը ըսած են, իրենց իսկ խօսքովը, մեր «համեմնի ծաղկողների ու գրիչների նմանութեամբ», որովհետեւ ամէն պարագայի մենք չենք հանդիպած սխալներու եւ սայթաքումներու:

Գիրքին ընդգրկած ծիրը Հայոց դարձէն մինչեւ 1441 թուականն է, որ անտեղեակ համբակի մը կարող է թուալ, թէ Հայ եկեղեցւոյ նուիրուած ուսումնասիրություններու կամ անդրադարձներու (Չամչեան, Օրմանեան, Տէր-Մկրտչեան, Տէր-Մինասեան եւ այլն) կողքին, Տէր Եղիշէին գիրքը պէտք է դիտուի իբրեւ քաղուածական կամ սղագրական գործ մը, որ ստեղծուած է յատկապէս ուսանողութիւնը «ստուար հատորներու ընթերցանութիւնից զերծ պահելու համար»: Սակայն իրականութիւնն այլ է. դասագրքային, բոլորին յայտնի ընթացքը ներկայացնելէն զատ՝ Տէր Հայրը յաճախ տեղեկություններ կու տայ, որ սակաւ կամ համեմատաբար քիչ կերպով շրջանառուած են: Ահաւասիկ եօթներորդ թերթին գրածը. «Տեղին ենք համարում յիշել, որ եկեղեցական աւանդութեան համաձայն՝ Թադէոս եւ Բարթուղիմէոս առաքեալները գալիս են Հայաստան եւ իրենց կենդանի քարոզութեամբ, աւետարանական գաղափարներով լուսաւորում են Հայոց աշխարհը՝ դառնալով առաջին լուսաւորիչները մեր երկրում: Սա առաւել տարածուած աւանդութիւնն է, եւ ցաւալիօրէն քիչ են բերում Սուրբ Գրիգոր Տաթեւացու խօսքերը, համաձայն որոնց՝ «հայերը երեք առաքեալ ունեն՝ Թադէոս, Բարթուղիմէոս եւ Յովա՝ Յակոբի որդին, որ Հայոց Յորմ քաղաքում է [ամփոփուած]» (էջ 15, այլ օրինակներ տես էջ 16, 18 եւ այլն):

Բուն շարադրանքը բաժնուած է 54 փոքրիկ հատուածներու (օրինակ, Հայոց եկեղեցու քրիստոսահաստատ կենտրոնը, Հայոց դարձը, Սուրբ Գրիգոր եւ Սուրբ Տրդատ, Սուրբ Սահակ եւ Սուրբ Մեսրոպ, Աւարայր, Հայերը Երուսաղէմում, Շարականոց, Ներսէսի եկեղեցաշինությունը եւ այլն).

2—3 էջանոց նիւթեր, որ հեղինակը տուած է պարզ եւ դիրքամբոնելի լեզուով, ամէնէն բարդ եւ խրթին խնդիրները մատուցելով հանրամատչելի ու միեւնոյն ժամանակ խորին ու համակողմանի կերպով: Իր աղբիւրները շատ են ու տարաբնոյթ՝ հին մատենագիրներէն մինչեւ մեր ներկայիս գրագէտ վարդապետները, եւրոպացի ու մերազնեայ հետազօտողները եւ այլն:

Առաջին իսկ տողերէն պարզ կերեւի Տէր Հօր եկեղեցասէր եւ հայրենասէր շունչը. «Հայոց Հայրապետական Աթոռը սոսկ փառքի Աթոռ չի եղել. մեր սրբազան հայրապետների համար այն տառապանքի, շատ յաճախ նաեւ Գողգոթա տանող ճանապարհ էր. ժողովրդի եւ պետութեան օրհասական պահերին ծանր խաչը մշտապէս դրուած է եղել Հայոց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու առաջին սպասաւորի՝ Հայոց Հայրապետի ուսերին: Եւ ի փառս ու ի պատիւ մեր սրբազան Կաթողիկոսների պէտք է ասել՝ Հայոց Եկեղեցու, Հայրենիքի եւ Ազգի հզօրացման համար՝ աստուածային կամօք կեանքի կոչուող իրենց մեծագործութիւններով նրանք հաստատել եւ հաստատում են, միայն Սուրբ Լուսաւորչի սրբազան Աթոռի հզօրութիւնը չէ, որ արժեւորում է Հայոց Հայրապետների սրբազան անձը: Իրենք՝ գահակալները, բազում վիշտ ու տառապանք տեսած Հայոց Եկեղեցու հոգեւոր եւ ազգային առաջնորդութիւնն իմաստնութեամբ ու գերբնական աշխատասիրութեամբ վարելով, Հայոց Եկեղեցու դաւանանքն ամուր եւ անսակարկ պահելով հանդերձ, մնում են միակ անդաւաճան եւ ճշմարիտ առաջնորդները, Ազգի ու Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու ընտրեալները» (էջ 12):

Հայ Եկեղեցւոյ եւ անորմէ որեւէ կերպ անմեկնելի Հայոց պատմութեան վերելքի եւ յաջողութիւններու փուլերուն հասած ատենը, Տէր Հայրը մեծ ոգեւորութիւն եւ հպարտութիւն կապրի եւ անմիջապէս կվարակէ իր ընթերցողին, իսկ անկումի կամ աւերի պահերը յիշած ժամանակ՝ կյուզուի-կյուզուէ, զգօնութեան եւ ազգային գործի կը կոչէ բոլորին: Տէր Հայրը համոզուած է, որ «Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին եւ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինն իր գահակալներով դարերի հոլովոյթում բիւզանդական, պարսկական, արաբական եւ թուրքական, այլ եւ այլ զաւթիչների համար հաւատքի եւ հայրենասիրութեան այն ամրոցն է հանդիսացել, որը գրաւելու դէպքում թշնամին դիրաւ կմիաձուլէր համայն ազգը Հայոց: Բայց Հայոց սրբազան եւ նուիրական Մայր Աթոռը՝ բերդն այս, եղել է, կայ եւ յաւէտ կմնայ անառիկ, որովհետեւ մեր Սուրբ

Հայրերը Եկեղեցի-ամրոցի հիմքերը հաւատքով խարսխեցին Հայքի քա-
րաժայռերին եւ Հայ ժողովրդի գիտակցութեան մէջ, Սուրբ Վարդապետ-
ները յոյսով կտրեցին եւ կոկեցին քարերը, եւ ժողովուրդը սիրով աղօթք
վերառաքելով՝ շաղախեց պատերն անառիկ» (էջ 169—170): Եւ այսպէս
է, որովհետեւ Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանեանին նկատմանը հան-
գոյն՝ «...առաքելական հաստատութեամբ ամրացեալ եւ առաքելական
արեամբ ոռոգեալ եւ առաքելական վարդապետութեամբ զօրացեալ» Հա-
յաստանեայց Աթոռը «հիմնարկեցաւ նախ յառաջին Լուսաւորչացն մերոց
ի սրբոց առաքելոցն Թադէոսէ եւ Բարթողիմէոսէ, եւ որ յետոյ ինքնին
արտափայլեալ նորոգեցաւ յերկրորդ Լուսաւորչէն մերմէ ի Սրբոյն Գրի-
գորէ Լուսաւորչէ, եւ որ յարաժամ ի գերագոյն Հայրապետաց աթոռակա-
լաց Լուսաւորչահիմն Գահուն խնամեալ պահեցաւ եւ սփռփեցաւ»: Տէր
Հայրը բացորոշ եւ անթաքոյց կերպով ցոյց կու տայ պատմական իրողու-
թիւններէ քաղուելիք դասերը, որոնցմէ գլխաւորը՝ Հոգ Հայրենին, Ազգին
Կրօնքն ու Լեզուն, Ազգային Բնաւորութիւնն ու Աւանդութիւնը, սրբօրէն
պահելն ու անոնց շուրջը համախումբ միաւորուիլն է:

Պարունակած տեղեկութիւնները կարելոր նկատելով՝ հեղինակը իբ-
րեւ Յաւելուած գիրքին կցած է նաեւ Առաքել Դաւրիժեցիի Պատմութեան
Լ. գլուխը (էջ 173—188) եւ Գէորգ Զ. Կաթողիկոսի Կոնդակը՝ նուիրուած
Հայրապետական Աթոռի Կիլիկիայէն տեղափոխութեան 500-ամեակին
(էջ 189—193):

Իր ամբողջութեան մէջ Դրուագներուն ընթերցանութիւնը մէկ-միաս-
նական շունչով ընթացող գործ մըն է, շատ հաճելի եւ ընդհատումի կա-
րիք չճանչցող: Եւ այն մեծապէս արժեւորելուն ընթացքին անպայմանօ-
րէն պէտք է յիշուի նաեւ Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ հոգեւոր-
կրթական հաստատութիւններուն մէջ ձեւաւորուած աւելի քան հարիւ-
րամեայ աւանդոյթը՝ կապուած անուանի եւ լաւագոյն դասախօսներու
երկերն ու դասախօսական տքնութիւններու արգասիքները հրատարա-
կելուն հետ, որուն շնորհիւ բազմաթիւ գնահատելի հատորներ ի յայտ
եկած են, որոնց թուին մէջ վստահօրէն իր ուրոյն տեղը գրաւած է Տէր
Նղիշէին Դրուագները:

ՅԱՐՈՒԹ ՍԱՐԳԻՍ ԳԱՐՏԱՆԱՔԵԱՆ
(ՅՈՐԴԱՆԱՆ)